

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բ.

Վրաց վարք սրբոցները Սուփասանց մասին եւ պ. Ն. Մառի կարծիքը. Ոսկեանց եւ Սուփասանց վկայաբանութեան կազմութիւն ժամանակը. Յովհաննէս կաթողիկոսը հետեւող արդէն կազմուած վկայաբանութեան: Ոսկեանց եւ Սուփասանց վկայաբանութիւն կազմողները: Ոսկեանց եւ Սուփասանց ժամանակի մասին ենթադրութիւններ: Նախալուսատուչեան նահապետներ—Արարատեան բիւր վկայք եւ Խոսրով Ա.-ի ժամանակ նահապետուած քիստոնեայք, ս. Ոսկեանց եւ Սուփասանց առնչութիւնը սրանց հետ:

1898 թուին, ամառը ուսուցչապետ պ. Ն. Մառը մի ճանապարհորդութիւն է կատարում զէպի Ա. ֆոնի վանքը եւ ուսումնասիրում այնտեղի ձեռագրերը: Նոյն թուի դեկտեմբերի 17-ին ռուս հնագիտական ժողովում նա զեկուցանում է ¹⁾ իւր ուսումնասիրութեան արդիւնքը, որի մէջ հայոց եւ վրաց գրականութեան միջեւ առնչութեան մասին խօսելով՝ ի միջի այլոց գրում է, որ ինքն Ա. ֆոնում տեսել է Ժ. դարի մի մագաղաթեայ ձեռագիր վարք սրբոց, որի մէջ ամփոփուած են կէս տարուայ մէջ (դեկտեմբերի 27—յունիսի 27) տօնող յիսունից աւելի սրբերի վարքեր: Այդ սրբերի վարքերը սակաւ բացառութեամբ համարում է նա հայերէնից թարգմանուած:

Պ. Ն. Մառը իւր ուսումնասիրութեան նիւթ է դարձնում 14 վկաների վարքերը, եւ հաստատում, որ նրանք «Հայաստանից եւ նրա սահմանակից երկրներից էին, այն է. Պարսկաստանից, Օսեթիայից (Ալանաց երկիր). Վար-

1) „Изъ поѣздки на Афонъ“.—Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, часть СССXXII. (1899 № 3. отд. 2. археологическія):

քերից տաճնեմէկը բացառապէս վերաբերում են Հայ վիաներին ու վկայութիւններին և կամ Հայաստանում նահատակուածներին»։ Նա ասում է. սուրբ Սուքիասի և նրա ընկերների նահատակութիւնը (мученичество Сукіаса и подвижниковъ) իսկական թարգմանութիւնն է այն բնագրից, որ տպուած է Սփեքքի թիւ. հատորում (եր. 59-66)»։

Պէտք է նկատել, որ Հայ բնագրում այդ վկայաբանութեան վերնագիրն է. «բան և ասութիւն ճշմարիտ սրբոցն Ոսկեանց քահանայից», մինչդեռ վրացերէն թարգմանութեան վերնագիրը, ըստ Մառի, է. «վկայաբանութիւն սրբոցն Սուքիասայ և ընկերացն»։ Եւ, ինչ որ Հայ բնագրի մէջ կոչուած է «վկայաբանութիւն սրբոց Սուքիասանց», ըստ Մառի վրացերէն թարգմանութեան մէջ կոչուած է «նահատակութիւն ճգնաւորացն Սուկաւէտայ» (Мученичество Сукаветскихъ подвижниковъ)։

Ըստ Մառի՝ Հայ բնագիրը լրիւ չէ։ Համեմատութեամբ վրացերէն թարգմանութեան՝ այժմեան Հայ հրատարակութիւնը (Սփեքք թիւ), սկզբից չորս երեսաչափ պակաս է։ Պակաս է ճառի և այն մասը, որ վերաբերում է սրբերի մասունքների և Կոստանդին կայսրի երազի մասին զրոյցներին։ Վրացերէն թարգմանութիւնը լրացնում է Հայ բնագրի պակասորդը. թէ և յայտնի է, որ Կոստանդնի երազը ամբողջապէս հայերէն կայ։

Պ. Մառը ի նկատ առնելով այն հանգամանքը, որ Ը. դարում սաստիկ բորբոքուած էր հայոց և վրաց մէջ կրօնական առելութիւնը, կարծում է, որ վրացիք այդ դարում և, կաւելացնենք մենք, յետոյ բնականաբար կը խուսափէին հայերէնից, այն էլ զուտ Հայ նահատակների վարքերը թարգմանելուց։ Պ. Մառը հաւանական է համարում, որ Սուկաւէտի ճգնաւորների վկայաբանութեան թարգմանութիւնը կատարուած լինի, ամենաուշը, է. դարի վերջերին, կամ Ը-ի սկզբին։ Հեռանաբար, հայերէն բնագրի կազմուելը եթէ ոչ աւելի փաղ, գոնէ է. լիարի կէսից առաջ է գնում։

Այս եզրակացութեանը գալուց յետոյ պ. Մառը ան-

կասկածելի է համարում նախ՝ վրաց կրօնական և հոգևոր գրքերի մէջ հայ գրականութեան ազդեցութիւնը, երկրորդ, անկախ վերայիշեալից, յայտնում է, որ վկայաբանութիւն կազմողը Սաթենիկա՛նունը աւելի է Մովսէս Խորենացուց։—Արդ, եթէ վկայաբանութիւն կազմողը ապրում էր, ամենաուշը, է. դարում, ուրեմն Մովսէս Խորենացին պէտք է որ աւելի վաղ ապրած լինի։ Այսպիսով հերքում և ջրում է բանասէրներից ոմանց այն յամառ կարծիքը, թէ Խորենացին Ը. դարի մատենագիր է։

Մեզ համար կարևորութիւն ունին—առաջին, պ. Մառի եղբակացութեան այն մասը, որ վերաբերում է Սուքիասանց վկայաբանութիւնը կազմելու ժամանակին և երկրորդ՝ այն առնչութիւնը, որ ունի Յովհաննէս կաթողիկոսի աւանդածը՝ այդ ժամանակի հետ։

Պ. Մառի հեղինակաւոր կարծիքով Սուքիասանց կամ Սուկաւէտի վկաների վկայաբանութիւնը կազմուած է Մովսէս Խորենացուց յետոյ՝ մինչև է. դարի կէսը, ուրեմն Ժ. դարի պատմիչ Յովհաննէս կաթողիկոսը ընդօրինակող կամ հետևող է. և նրա պատմութեան հիմքն ու աղբիւրը վկայաբանութիւնն է, որ կազմուել է ուրեմն Ե. և է. դարերի միջև։

Ո՞վ է կազմել վկայաբանութիւնը։—Ճառընտիրների ասելով՝ ս. Սուքիասանց վկայաբանութիւնը գրել է ոմն Անտոն անապատական «ի Հռովմայ»։ Հ. Աւգերեանը կարծում է, որ այս Անտոնը մէկն է այն հռովմայեցիներից՝ որոնք Կոստանդին կայսրի հետ Հայաստան եկան, ս. Ոսկեանց մասունքներից նշխարներ տանելու և կամ՝ Կրօնիդէսի ընկեր Անտոնն է, որին ս. Լուսաւորիչը, ուրիշ կրօնաւորների հետ բերեց, երբ ձեռնադրուած վերադառնում էր Պետրիայից։ Այս Անտոններից որն էլ կազմած լինի վկայաբանութիւնը, Դ. դարից առաջ չէ։ Մենք տեսանք, որ Ոսկեանց վկայաբանութիւնն Վենետիկի մատենադարանի Բ. Ճառընտրի ԶԽԸ. երեսի յառաջաբանութեան համեմատ գրել է յոյն Տատիանոսը, որ ապրում էր Վաղենտին կայսրի ժամանակ, ուրեմն, դարձեալ Դ.

կամ ստոյգ ևս ե. դարում: Յամենայն դէպս Ոսկեանց և Սուքիասանց վկայաբանութեան հեղինակ կարծուածները նրանց ժամանակակից չեն: այլ, վկայաբանութիւնները կազմելիս աղբիւր են ունեցել զրոյցներն ու անգիր աւանդութիւնները, որոնց մէջ, անկասկած, յեղաշրջում են պատմական դէպքերը, անուններն ու ժամանակը, մնում է անցքի մասին գաղափարը:

Հ. Միքայէլ Չամչեանը¹⁾ անկարելի է համարում, որ Սանատրուկի որդի Արտաշէսի ժամանակից, այսինքն Ա. դարի վերջին քառորդից սկսած, երբ Սուքիասանք որպէս դրանից՝ արդէն չափահաս, չասեմ 40-ը անց եկան Հայաստան, կարողանային ապրել մինչև Տրդատի հայր Մեծն Խոսրովի մահը. վաճառի այդ միջոցը 170 տարու չափ ժամանակ է ընդգրկում: Ուստի կարծում է, որ կամ Արտաշէսը Խոսրով էլ էր կոչւում, որով Սուքիասանց նահատակութիւնը Բ. դարի առաջին կիսին կը գայ, և կամ Խոսրով Մեծի մահից յետոյ նահատակող Սուքիասանք ուրիշ մարդիկ էին և ոչ Ոսկեանց աշակերտները: Նա չէ էլ ընդունում, որ Սուքիասանք Խոսրով Ա-ի և Շապուհ Ա-ի ժամանակ էին, ուստի և ասում է. «դի անստոյգ երեւին ըստ ժամանակին, որպէս և ըստ անուանց...»:

Հ. Մ. Աւգերեանը²⁾ Սուքիասանց մասին ասում է այն, ինչ որ յայտնի է վերև յիշուած աղբիւրներից: Նրա կարծիքով Սուքիասանք ապրում էին Ա. դարի երկրորդ կիսին. և, ընդունելով, որ Սուքիասանք չէին կարող կենդանի մնալ մինչև Շապուհ Ա-ի մահը (272 թ.), սրբադրում է վկայութեան մէջ յիշուած թագաւորների անունները. փոփոխում ու աւելացնում է պատմական անուններ ու դէպքեր. և այս իւր վարմունքի պատճառները բացատրում է³⁾: Ըստ Աւգերեանի՝ Շապուհը Ալանաց թա-

1) Պատմ. Հայոց. հատ. Ա. ծանօթ. եր. 598—599:

2) Վարք Սրբոց. հատ. Բ. եր. 90—112: Վկայաբանութիւն Սրբոց Սուքիասանց:

3) Նոյն ծանօթ, եր. 113—116:

գաւար էր: նրա յաջորդ Գիգիանոսի կամ Դատիանոսի հրամանով պարսիկ զօրքեր եկան Հայաստան և նահատակեցին Սուքիասանց: նրանց մարմինները ձգելով մի խորափիա վնի մէջ: Սուկաւէտ կամ Զրաբաշխ լեռան լանջերում: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Ս. Հոգու ազգամայր եկաւ գաւաւ սրբերի մարմինները, թաղեց, նրանց գերեզմանների վերայ վկայարաններ շինեց, կրօնաւորներ կարգեց, և նրանց վրայ էլ վերակացու կամ փանահայր նշանակեց իւր աշակերտներից մէկին, որի անունը Աբաս էր:

Հ. Աւգերեանը ընդարձակելով կրկնում է Յայսմաւուրբի¹⁾ խօսքերը, թէ չքղխեաց աղբիւր ի տեղւոյն ի բժշկութիւն ամենայն ցաւոց և ախտից: Յիշում է նա Կոստանդնի մասին զրոյցը, թէ եկաւ նա Հայաստան, դաւաւ ս. Սուքիասանց մարմինները և հետը պարաւ սրբերի նշխարներից մասն ու նրանց արիւնով զանգուած հողը: Ահա այս ցույցն է, որ կայ ադ. Մառի յիշած Սուկաւէտի վկաների վրացերէն թարգմանութեան մէջ:

Եթէ ըստ Չամչեան և Աւգերեանի ընդունենք էլ, որ ս. Սուքիասանք նահատակուեցին 130—140 թ. անհնարին է, որ նրանց մարմինները անաղարտ մնացին մինչև ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Սուքիասանց նահատակութիւնից մինչև թաղումն՝ այսպէս մօտ 200 տարի է դալիս:

Բննառէրը²⁾ հետեւելով Հ. Չամչեանին ու Աւգերեանին, տարակուսում է ս. Ոսկեանց և Սուքիասանց ժամանակի մասին, անհնար համարելով տալ նրանց կեանք, որ տեւէր Ա. դարից մինչև Գ. դարի վերջին քառորդը: Նա, ի նկատի ունենալով ժողովրդի աւանդութիւնը, որ իրան լաւ յայտնի էր որպէս Կարնոյ երբեմն առաջնորդի, որի թեմի մէջ էին Սուկաւէտն ու Զրաբաշխ լեռները, սրբաբոսթուած Ոսկեանց և Սուքիասանց յիշատակներով, Ոսկեանց և Սուքիասանց համարում է նա պատմական

1) Յայսմ. Սեպում. ԺԹ. և Հոռի ԺԻ

2) Լումայ 1904. Սեպում, — Հոռի. եր. 78—96, «Առաքեալներէն մինչև Լուսաւորիչ». յօդ. 36—37:

անձնաւորութիւններ ու նրանց նախատակութիւնն էլ ստոյգ. բայց ոչ աւանդութեան սահմանած ժամանակում։ Յովհաննէս կաթողիկոսը հետեւելով վկայաբանութիւններին՝ դրում է. «իսկ ազգականք Սաթեղկայ, որք ի Քրիստոս մկրտեցան, ընդոստացեալք իմն վասն մահուան սրբոցն (Ոսկեանց), հատուածեալք գնացին ի բաց երթեալ, զօղեալ, թաղուցեալ ի Զրաբաշխ լերին, խոտաբուռ ճարակօք շատացեալ։ Եւ ըստ մերկութեան անձանց նոցա ի ցօղոյ երկնից գէսս արձակել մարմնոյն, որ և ի պատահմանէ անտի քօշք տնուանեցան» (Եր. 24—25)։ Այս նկարագրութիւնը կրկին արժէք ունի ի դէմս Յովհաննէս կաթողիկոսի, մի՛ սրպէս պատմագրի. միւս ևս, որ պատկերացնում է խոտաճարակների իսկական տիպար Մարիամ Եգիպտացու վարքը նրա ճգնութեան ժամանակ, որ Դ. դարից շատ յետոյ էր։ Յովհաննէս կաթողիկոսն էլ Սուքիասանց նախատակութիւնը դնում է Խոսրով Մեծի մահից յետոյ, երբ Հայաստանը անտերուշ էր մնացել։

Ըստ Բոքերտսոնի¹⁾ թէև քրիստոնեաների, առ ահի մեկուսացած, անմարդաբնակ տեղերում կեանք վարելը սկսում է Բ. դարից. և այս մեկուսացումն Հայաստանի քրիստոնեաների մէջ էլ կարող էր հետևողներ ունենալ. Հայաստանի քրիստոնեաներն էլ հալածանքից զերծ մնալու համար Պաւղոս թերայիգացու պէս կարող էին ապաստան օրոնել անապատներում, և այսպէս կամայ ահամայ ճրգնաւորական կամ՝ անապատական մեկուսացած կեանք վարել, բայց դրանք անշուշտ այն Ոսկեանք և Սուքիասանք չէին, որոնց կեանքի նկարագիրը, որպէս խոտաճարակների, տալիս են եկեղեցական աւանդութիւնն ու Յովհաննէս կաթողիկոսը՝ պատմութիւնը ճշտելով ասում է,²⁾ որ խոտաճարակները Ոսկի անունով Դ. դարում երեւան եկան Միջագետքում, որ սահմանակից է Հայաստանին։ Այս տեսակ խոտաճարակներ, որպէս առանձին կրօ-

1) Բոքերտսոն Ист. Христ. церк. Կատ. I. Եր. 163.

2). Նոյն Եր. 313.

նական համայնք, Հայաստանում Ա. Բ. դարերում չէին կարող գոյութիւն ունենալ:

Թողնելով ժամանակի խնդիրը, Մաղկէոյ սարի ճգնաւորները, անկախ Միջագետքի Ոսկի—խոտածարակներից՝ ուրիշ պատճառով էլ կարող էին ոսկի կոչուել: Սուկաւէտ և Մաղկէոյ լեռների մօտ է այժմ Զառափխանայ կոչուող վայրը՝ Բագրեւանդի և Բասենի սահմանի վերայ, այդտեղից ժամանակին ոսկի են հանել, այժմ էլ, շատ ժամանակ չէ, որ լրագրներում հրատարակուեց, որ ցանկացողներ կան Զառափխանայի ոսկու հանքը շահագործել: Թերևս հնումն այդ տեղերը «Ոսկիք» էին կոչում, և տեղի անունով էլ այնտեղ բնակող ճգնաւորները Ոսկի կոչուեցին: Փաւստոսն ասում է, որ ս. Լուսաւորիչը այցելում էր իւր կարգած ճգնաւորներին, այնտեղ, որում տեղեաց Ոսկիք կոչեն¹⁾:

Հէնց քրիստոնէութեան Ա. դարում Հայաստանում սկսուեց քրիստոնէութիւնը, այդ հաստատում են մեր և օտարազգի պատմիչները: Թողնելով ս. Սանդուխտ կուսի և ընկերների նահատակութիւնը, Հայաստանը ուրիշ նահատակներ էլ է ունեցել Բ. և Գ. դարերում:—Հ. Ալիշանը²⁾ առնելով լատին Յայսմաուրքից՝ համառօտում է Արարատեան բիւր վկաների վկայաբանութիւնը, Այդ վկաները Ագրիանոս կայսրի զօրքերից էին թուով ինն հազար հոգի, որոնք 118 թուին ուղարկուած լինելով ապստամբ եփրատացիներին զսպելու՝ հրեշտակի ազգամար Յիսուսի Քրիստոսի անունով յաղթում են ապստամբներին և քրիստոնեայ դառնալով՝ հրաժարում են զինուորութիւնից, մկրտւում և գալով Հայաստան, ապաստան են գտնում Արարատ լեռան լանջերում. կայսր կամենում է բռնի նրանց կռապաշտ և զինուոր դարձնել, զօրք է ուղարկում. բայց նրանք չը հրաժարուելով քրիստոնէութիւնից, յօժարակամ նահատակւում են, այս նահատակներին

1) Փաւստ. Բիւզ. դպր. Զ. գլ. ԺԶ.

2) Այրարատ. Վենետիկ 1890 թ. հր. 474—476.

միանում են կայսրի զօրքից մի հազար հոգի էլ, որով վկաների թիւը դառնում էր բիւր։ Այս աւանդութիւն հարուստ նիւթ է տալիս իտալացի նկարիչներին, և նրանց նկարներից մէկի պատճէնը տեսնում ենք Այրարատում։

Անշուշտ այս զինուոր վկաները, եթէ ոչ ամբողջովին, մեծ մասամբ հայ էին. այդ հայերը եփրատացոց աշխարհում քրիստոնեայ դառնալով՝ թողին զինուորութիւնը և յետ եկան իրանց երկիրը՝ Այրարատեան աշխարհը, Հայաստան։ Կայսրի զօրքերը վրայ հասան և կոտորեցին կամ՝ նահատակեցին հայ զինուոր վկաներին։ Այս ահագին բաղժութեան նահատակութիւնը անկարելի է, որ ազդեցութիւն չունենար ժողովրդի վերայ։ Դէպքը բերանից բերան, դարեց դար աւանդաբար անցնելով՝ գունաւորուեց, յեղաշրջուեց, մոռացուեցին թագաւորների անունները, և նահատակների օվ լինելը, անցքը միայն անմոռաց մնաց։ Արեւմտեայք և լատինները նրանց համարեցին հռովմայեցի զինուոր և անուանեցին Այրարատեան վկայք. հայք համարեցին նրանց հռովմայ գեասան։ Նահատակները կը մնան Արեւմտեայք համար Այրարատեան բիւր վկայք, նահատակուած Արարատ սրբազան լերան լանջերի ծերպերում, իսկ Հայոց համար՝ Ոսկեանք՝ Ծաղկէոյ սարում՝ նահատակուած իրանց ատելի Արտաւազդէ թագաւորի ու նրա եղբայրների ձեռքով։ Արեւմտեայք կարող են նրանց յիշատակը տօնել որպէս Այրարատեան բիւր վկաների տօն, իսկ Հայք՝ Ոսկեանց։

Պէտք չէ մոռանալ՝ որ Այրարատեան բիւր վկայքը կայսրի զօրքեր էին, իսկ մեր Ոսկեանք կայսրի գեասան՝ Խալսի անունով։ Թէ Արարատեան վկաները և թէ Ոսկեանք նահատակուած են նոյն ժամանակին և Բ. դարի առաջին քառորդին։ Արդեօք մեր Ոսկեանց վարքը գրողները «Ոսկի» անունը Խալսի յունական անունն թարգմանութիւն համարելիս՝ Յովհան Գրեցու վարքը գրող¹⁾ Խալսիոն կամ Կրիսոս անունների հետ չեն շփոթել և

1) Վարք Սրբոց հատ. Թ. եր. 268—273։ — 088. 174. 31. տառք

այդ անունը չեն յատկացրել Ոսկիներին, նշանակութեան նմանութիւն դնելով հայ Ոսկի և յոյն Խռիւսի, Խռիւսիոն, Կրիսոս անունների մէջ:

Աղղային պատմութիւնը¹⁾ առնելով կապադովկիայի կեսարիոս քաղաքի Փերմելիանոս եպիսկոպոսից՝ ասում է, որ Խռարով Ա-ը (216 թ.) բազմաթիւ քրիստոնեայք նա հատակեց: Այս նահատակները կարող էին ապագայում վկայաբանութիւն կազմողներից կոչուել Սուքիասանք, որովհետեւ նահատակութեան ժամանակի տարբերութիւնը մեծ չէ, միայն 56 տարի է: Սուքիասանք էլ նահատակուած են համարում Խռարով Ա-ի և Շապուհի մահից (272 թ.) յետոյ:

Եթէ նախալուսաւորչեան նահատակների խմբերը չէ, որ ընդհանուր անունով կոչուել են Դ. դարում յայտնի Ոսկիների և Սուքիոսների անունով, ուրեմն դրանք անձուկ մտքով՝ որպէս խոտաճարակ Ոսկեանք և ճգնաւոր Սուքիասանք, առանձին կրօնաւորական դասակարգեր գոյութիւն կարող էին ունենալ միայն Դ. դարում. ս. Լուսաւորչի որով և յետոյ, որովհետեւ ինչպէս եկեղեցական աւանդութիւնը հաւաստում է, ճգնաւորութիւնը Դ. դարում սկսուեց Եգիպտոսում և զարգանալով՝ միայն Դ. դարում տարածուեց Պաղեստինում, Ասորիքում, Միջագետքում, Փոքր Ասիայում և Հայաստանում: Եւ վերջապէս Սուքիոս, Հիւսեփոս անունները յայտնի են միայն Դ. դարում. Ոսկիք, որպէս խոտաճարակ՝ նոյնպէս Դ. դարի ընթացքում:

Պատմութիւնն ասում է,²⁾ որ ս. Լուսաւորչի ձեռնադրուած երբ կեսարիայից վերադառնում էր, Սերաստիայում մի կարճ ժամանակ մնաց և այնտեղից բազմաթիւ կրօնաւորներ բերեց, որոնք ս. Լուսաւորչի կարգադրութեամբ սփռուեցին Հայաստանի զանազան կողմերը քրիստոնէական հաւատքը հաստատելու, և քրիստոնէական

1) Խորեն. գիրք Բ. գլ. 26. Չամչ. պատմ. հայ. Ա. գիրք Բ. գլ. ԼԱ. երես 359.

2) Ագաթանգ. տղ. Օրթագիւղ. 1822 թ. եր. 229, Չամչ. հատ. Ա. եր. 390—394.

բաղնալաշտութեան օրինակ հանդիսանալու նորահաւատներին: Այս կրօնաւորներից ոմանք բնակուեցին Ծաղկէոյ, ոմանք էլ Սուկաւէտ լեռների մօտ. նրանց վերայ ս. Լուսաւորիչը վերադառնալու կարգեց մէկին՝ որ Աբաա էր կոչւում: Այս ճգնաւորների բնակավայրը, ինչպէս վկայում է Բիւզանդ., Ոսկիք էր կոչւում, ուր յաճախ առանձնանում էր ս. Լուսաւորիչը: Ոսկեանք եթէ իրանց բնակավայրի անունով չէ, որ սօկի են կոչուել, ուրեմն այդ անունը նրանք առել են Միջագետքի խոտաճարակ սօկիներից: Նոյնը կասենք մենք Սուրխատանց մասին. այդ անունը առել են նրանք Սեբաստիայից եկած յոյն, կապադովկիացի հոգեւորականներից: Ահա թէ ինչպէս.

Եկեղեցական աւանդութեան մէջ մի քանի Սուրխատներ են յիշուում. Պաղեստինի կրօնաւորական կեանքի հիմնադիր Իլարիոնի աշակերտներից մէկը կոչւում էր Սուրխոս կամ Իսիւքիոս ¹⁾, Հ. Մ. Աւգերեանը ²⁾ համառօտ տեղեկութիւն է տալիս մի Սուրխոս անապատական ճգնաւորի մասին, որ Փոքր—Հայքի Արմենիակ գաւառի Անդրապիա քաղաքից էր, որ շինել է վանքեր այր և կին միանձնների համար: Կոստանդ կայսրի և Էռինէ կայսրուհու ժամանակ այս Սուրխոսի մարմինը բերւում և դրւում է Ամասիա քաղաքի եկեղեցում:—Ե՛րբ էր ապրում այս Սուրխոսը և երբ վախճանուեց՝ դժուար է ճշդել. բայց նրա մարմնի տեղափոխութիւնը եղաւ Ը. դարում, որովհետեւ Կոստանդն ու Էռինէն թագաւորում էին 780—802 թ. Կապադատ Մաքսիմիանոսը խիստ հալածանք սկսեց քրիստոնեաների դէմ. նրա զօրականներից մէկը Հիւսիքոս կամ Իսիւքիոս ²⁾, որ քրիստոնեայ էր և քրիստոնեայ մնաց, ենթարկուեց հալածանքի: Կայսրի հրամանով մերկացրին նրան իւր զինուորական զգեստներից՝ կանացի զգեստ և այծենի հողմոցներով, որպէս ամենամեծ սրտով

1) Յայտնուորք. Հոկտմ. ԻԱ. եւ Սահմի ԺԱ. Վարք հարանց հատ. Ա. եր. 328—330: (վարք երանելոյն Իլարիոնի կրօնաւորի):

2) Լիակատար Վարք սրբոց հատ. Ը. եր. 481—483:

և անարգանք՝ ուղարկեցին ստրուկների մօտ իլիկ մանելու և ոստայնանկութեամբ պարապելու։ Վերջը երկանաքար կապեցին պարանոցին և ձգեցին Որոնտէս դետը, եւ այսպէս, մարտիրոսական պսակին արժանացաւ Հիւսիքոսը 300 թուին։— Ուրեմն այս Հիւսիքոսը ապրում էր Գ. դարի Բ. կէսին։

Հետաքրքիր է Հ. Մ. Աւգերեանի այս վկայութեանը կցած ծանոթութիւնը¹⁾, որ սկսւում է այսպէս. «1, գիտելի է նախ, զի անունս Հիւսիքոս, որ է ըստ յունաց Իսիւքիոս, գրի նաև եւսիւքիոս կամ Սիւքիոս և նոյն է ընդ անուանս Սուփիաս, և ըստ նմին, որպէս ի վարս սրբոյն Սուքիասայ գրի ի մեզ, թէ նշանակ է հանդարտեալ, զնոյն ասեն առտանօր և յոյնք վասն Իսիւքիոսի զօրականի . . . »:

Հ. Մ. Աւգերեանը նոյն ծանոթութեան մէջ ասում է, որ յոյները Իսիւքիոս զօրականին տօնում են մայիսի 10-ին՝ կցելով նաև Սիւքիոս ճգնաւորի յիշատակը, որ Փոքր—Հայքից էր։ Համանուն մի ճգնաւորի յիշատակը մարտի 5-ին կամ 6-ին։ Այս բանից առնելով՝ մեր Յայսմաւուրքում մարտի 10-ին դրուած է Հիւսիքոս զինուորի յիշատակը։ Օտարազգիք մեր Սուքիասանց յիշատակը չեն տօնում։ Բայց յոյները Հիւսիքոս զինաւորի և Իսիւքիոս ճգնաւորի վարքի մէջ խառնում են մեր Սուքիասանց վարքն էլ։—Հիւսիքոս զինաւորին, նրա քրիստոնէութեան ի պատիժ հազցնում են այժենի կողո՞ւր—քրձեղէն, մաղեղէն, մեր Սուքիասանք արդէն մազով ծածկուած լինելուն համար քօշ են կոչւում։ Սիւքիասն էլ Հիւսիպոսն էլ զօրական էին։ Սուքիասն էլ Հիւսիքոսն կամ Իսիւքոսն էլ նշանակում են հանդարտեալ։ Հիւսիքոսին մեր եկեղեցին տօնում է նոյեմբերի առաջին օրերին։

Այսքան Սիւքիոսների և Հիւսիքոսների անունները, որ յայտնի են երրորդ դարից սկսած, կարող էին անցնել ուրիշների էլ. այդ անունով կարող էին կոչուել վկայաբա-

1) Նոյն եր. 483—485.

նութիւն կազմողներից նախալուսաւորչեան նահատակների մի խումբ, կամ՝ Լուսաւորչի օրով և յետոյ յայտնի կրօնաւորների մի դաս, որի առաջնորդը կարող էր նոյն անունով Կապադովկիայից եկած լինել:

Մեր կարծիքն է, որ նախալուսաւորչեան շրջանի վկաների մի խումբը՝ յետոյ վկայաբանութիւն կազմողներից կոչուել է Ոսկեանք, միւս խումբը՝ Սուբիասանք, առաջին խումբը ըստ մեզ՝ օտարներից Այրարատեան վկայք կոչուածներն են, նահատակուած, ինչպէս վերը տեսանք, մօտաւորապէս 118 թ. Երկրորդ խումբը Սուբիասանք կոչուած, Խոսրով Ա-ի օրով և նրա մահից յետոյ: Վկայաբանութիւն կազմողները Ոսկեանց անունը առել են կամ՝ ընակավայրից «Որում» տեղեաց, ըստ Բիւզանդայ, Ոսկիք կոչեն: Կամ՝ Միջագետքի խոտաճարակ Ոսկիններից, իսկ Սուբիասանց անունը՝ մեզ յայտնի Սիւքիոսների, Հիւսիքոսների անուններից: Այս անուանակոչութեան հանգամանքը ամենեւին չի նուազեցնում մեր նախալուսաւորչեան վկաների յիշատակի սրբութիւնն ու նուիրականութիւնը: Մոռացուած անունների տեղ նրանք միայն անուն են փոխ առել: Ժողովրդի յիշողութեան մէջ անուններն ու ժամանակը շփոթուում ու մոռացւում են, անցքերն ու դէպքերը առանց անունների ու ժամանակի՝ աւանդութեան կերպարանք են ստանում: Անշուշտ, Ոսկեանց և Սուբիասանց վարքերը կազմողները աղբիւր են ունեցել ժողովրդական աւանդութիւնը, և իրանք արդէն յերկրել են անուններ ու ժամանակ, որ պէտք է ճշդել:

(Կր թարգմանկութի)

Յուսիկ Եպս.